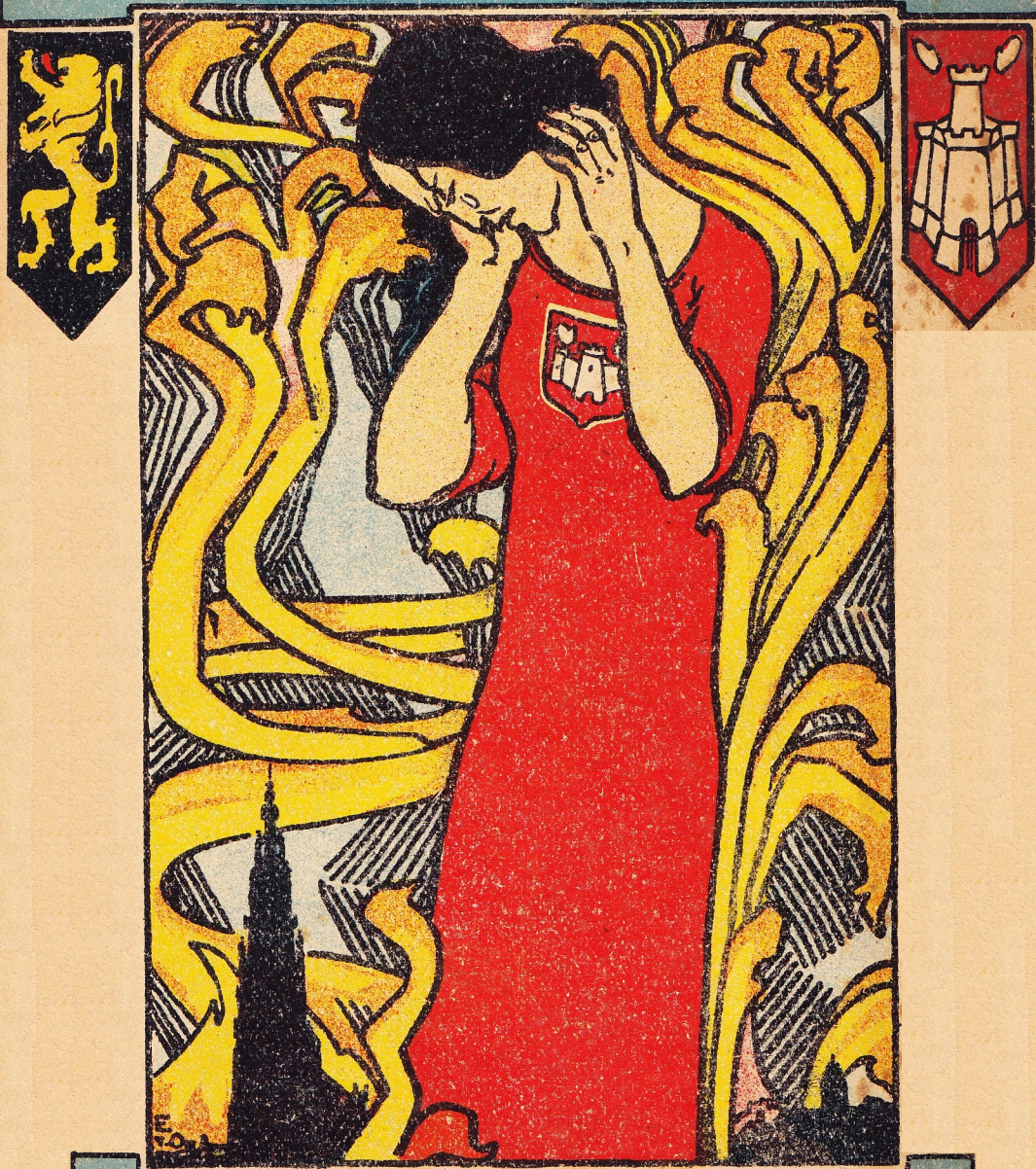

IN DUITSCHE DAGEN

L. OPDEBEEK — UITGEVER — ANTWERPEN.

IN
DUITSCH E D A G E N

door

G. RAAL

In Duitſche Dagen

DE VLUCHT VAN ANTWERPEN

I.

De vrede was van de vaderlijke erve verjaagd. Zij had de teêre sluiertjes om haar klein zwak lijfje geslagen, nog eens het blij, zonnige land met een blik van weemoed overzien en was toen op een wagen van vurige winden verdwenen.

Iedereen had haar, handenwringend, nageroepen. Ieders harte lag als lood in 't lichaam. Star keken aller oogen in de ellende van vreemde, verre horizons.

En men rilde bij den dreunenden stap van den oorlogsgod.

De handen, geheiligd door het werk, werden radeloos te samen genepen en somber laaiden de oogen in het brandend hoofd.

De luchten verkilden, zonderlinge geruchten slieden over de velden, over de steden, vreugdig nog en warm van feestgeluiden. De juichstem van het volk verdonkerde in een vloek en in de granieten torens lagen het harte der natie stom en de bronzen beiaards zwijgend.

De laatste veste van het land bloedde in den reeuwsnik harer helden.

Zware karren kwamen uit mysterieuse hoeken aangereden in tragen, moeden gang van dood. De gewijde wegen der stad werden met bloed besprenkeld, droppend lijze en kleverig uit de reten der makabere wagens.

Men zag niet de bleeke, versteven gezichten der arme jongens, liggend in de donkerheid van behuifde autos, maar waar zij zoetjes voorbijschoven, voelden de stedelingen de smart der

heldenzielen en, als voor heiligen, ontdekte men het hoofd en stil prevelden monden vrome gebeden.

« Voorwaar, voorwaar, ik zeg het u, heden zult gij met Mij zijn in het Paradijs. »

Zekeren nacht, vol schemerlicht nog van een verloopen hoopvollen dag, hoorde men over de slapende stad het gehuil van den Dood.

En dat gruwelijke misvormde kind van den Haat sloeg zijn rouwvleugelen uit en beet ten koele wat zijn klauwen grijpen konden.

Zijn stem beefde als een bloedgolf in ijzeren kanalen. Wie ze hoorde, dekte zich de oogen, verborg het gelaat.

Uit koperen muilen joegen bommen over Antwerpen. Deuren werden ingedrukt, vensters stukgeslagen, huizen vernield, de steenen der straten fonteinden op, donderend over de daken.

De moeders namen hun kindertjes uit de wieg, het onmisbare werd in hoopen gelegd en in lakens gestrengd. Men verliet het huis onder het stamelen van een laatst vaarwel.

Neen, nimmerweer zou men de plaats aanschouwen waar men zoo lang geleefd had in liefde, waar man, en vrouw, en kinderen hadden gebeden en gespeeld in peis en vrede, waar men had geschreid en gelachen en de kamers nog zoo vol waren van de zangen en de echos van liefdewoorden.

Men redeneerde niet meer. Men kón niet meer ! Het was gekomen als een hamerslag op de hersens. Men was versuft en de gedachten lagen versteend onder den angst, onder het instinctmatig gevoel van zelfbehoud.

In den nacht begon de gedenkwaardige tocht naar het Noorden, naar Nederland, dat met droeven glimlach op het gelaat, die ongelukkigen sterkt en opbeurt, met van medelijden befloersde oogen, de armen openhield voor allen die kwamen aan zijn borste het uitschreien van wee en verdriet, in dezen oppersten stond van lijden, in het tragiekste ure der geschiedenis.

Ook de hemel had medelijden met de arme stakkers en gouden sterrelicht verklaarde den nacht ; warmte dauwde neder uit de melkwegen des firmaments.

Het werd een tocht, stom en gelaten, van half bewustelooze

lieden, beladen met pak en zak, bukkend onder den last van vele nuttelooze dingen, droef-wanhopig als de typische schilderijen van Laermans.

Een tocht, die duurde uren en dagen, van den Woensdag na middernacht tot den Zaterdag morgen.

Alles vloede naar de Polders, waar de laatste weg nog openlag voor de redding. Rijtuigen, wagens, stootkarren, alles wat wielen had, werd voortgedreven of achterna gesleurd. Dui-zenden, honderdduizenden bleven uren ter plaats staan of sloften onmerkbaar verder, zwiigend, gelaten, zonder morren, lijdzaam in het onvermijdelijke.

Rijken en armen droegen waaraan zij het meest hielden. Men zag er met een kooitje, waarin het vogeltje zat dat zoolang hun huisje of kamer had opgevroomd door den lach zijner zangen. Anderen hadden de porceleinen kap der lamp medegenomen die de lange winteravonden had verlicht met de groote goedheid harer klare vlam.

Niemand diende nog. Heeren en knechten, bazen en gasten wemelden dooreen, zijde aan zijde slepend of dragend wat het hunne was. Maatschappelijke verhoudingen versmolten in dien tocht van lijden, in die pathetische vlucht naar redding en zelf-behoud.

Ook Paul had zijn huis verlaten, met zijn zusje Stieneke, en zijn beide broeders Albert en Lodewijk.

Hij was de oudste, verving voor hen vader en moeder. Zijn gezondheid liet niet toe dat hij de wapens voor zijn vaderland opnam. Maar zijn beide jonge broeders, knapen nog, zouden in het leger gaan en in altruïstisch geven zich opofferen voor volk en vrijheid.

Zusje, de groote teedere, zou de arme gekwetsten bijstaan. Zij hadden weinig medegenomen, wat onmisbaar kleer- en ondergoed en een paar geliefkoosde boeken.

Ook zij spraken geen woord. Paul hield de hand van zijn zusje omkneld, hij voelde hoe zij beefde.

— Arm kind, dacht hij, wat moet dat toch worden !

Het was een prachtige middag, een zomervreugdige na-jaarsdag. De zon vierde haar laatste uren van schoonheid. De

lucht hing vol zoete geuren of er honing waaide, vol banieren of er iets grootsch en plechtigs zou gebeuren.

De zon lachte wanneer zij over die hemelvreugde schoof, hoe mooi die kleine witte wolkjes, als rozenkronen. Nooit had zij met zooveel innigheid de bloemen gekust, nooit haar lichtende banen, met zóóveel zachte zijde bevloerd gevonden.

En kijk eens ! Al dat volk daar beneden ! Al die menschen die de veste uittrokken, met rijtuigen en automobielen ! Ergens een groote boerenkermis zeker ! Of Prinskensdag ? Ja, Prinskensdag, want van af den toren en aan vele huizen wapperde de feestelijke driekleur.

Vriendelijker nog werd haar lach. De tooverweelde van haar zomerwarmte schoof over al die prettige kermismenschen.

Paul en de zijnen hielden danig van de zon. Zij was hen een levensbehoefte, spijs en drank, werkte op hun stemming, zong in hun hart, maakte hen mild en sentimenteel.

Toen zij op straat kwamen, voelden zij de ovenwarmte en keken weemoedig-blij naar den hemel, naar den zonnedag.

En zij hadden grooten lust tot schreien.

Boven de huizen klonk het gefluit der bommen, die ergens met ontzettend gekraak insloegen. Men hoorde de verre, onzichtbare wond schreien, de pijn lag met droef gelaat over de stad.

Onwillekeurig trokken de menschen het hoofd in hun schouders, wachtten een oogenblik den slag angstig af en liepen toen verder.

Petrolruk vulde de straten. Dikke rooken wolkten boven de Schelde Waasland over. Hier en daar sloegen de vlammen uit de daken.

Paul en zijn familie gingen een smalle straat in en bleven ontzet staan. Te midden den weg lag een paard te bloeden ; dik, loom, lijnde het klonterig vocht uit de kleverige wonde. Een plas, als een roode vlag, plekte de steenen. De kop lag zwaar tegen den grond, de arme, goede oogen keken dwaas naar den hemel, in groene wanhoop. Stijf lag alles aan het lichaam ; een zachte wind streek spelend over de bruine haren, die rilden als verdord riet onder waterdeining.

Narigheid omklemde hun keel. Zij wendden het hoofd af.

Een geraas als van een aankomenden trein daverde door de ruimte, scheen op hen af te komen. Zij wierpen zich tegen den muur, bleven bleek van angst het fatale afwachten, één stond slechts. De zon verduisterde. Een granaat legde de straat vol rumoer en sloeg in met een slag van duizend bliksems en donders. De steenen stoven uit den grond als waterstralen. Een vrouw en twee kinderen schreeuwden hun pijn uit, vijftig passen van hen, waar zij stonden tegen den muur geplakt met wijd-opengesperde oogen. Zij hoorden een der kinderen nog zwak roepen : *Moêke!* Toen lag alles stil. Zij voelden hun harte in hun keel slaan, zwaar en zenuwachtig, naderden met knikkende beenen de rampplaats. Een steen had het hoofd der moeder verbrijzeld. De hersens kwalden traag uit het wondevleesch. Een der kinderen was door een brok ijzer midden doorgescheurd, lag daar als een vermorzeld dingetje. Het ander, dat « moêke » had geroepen, lag schijnbaar zonder verminking, levenloos, met open mond, of het nog naar adem snakte.

Zij sloegen een kruis, ontdekten zich, groetten den dood. Toen namen zij de lijken op, belden, maar vruchteloos, aan verscheidene huizen. Zij legden de dooden op het voetpad neder, namen de lakens, waarin het hebben en houden der vluchtelingen was gepakt, en dekten hen. Onderweg zouden zij wel politie ontmoeten, die zich om de rampzaligen verder zou bekommeren, thans moesten zij onmiddellijk vandaar weg. Hun handen waren vol bloed. De grijze handschoenen van Stieneke lekten zwart en vieselijk. Zij trok ze uit, haalde uit haar handtaschje een ander paar dat ze aantrok.

In een steenen vijvertje wuschen de jongens hun handen.

Een weinig verder moesten zij een omweg maken, een gansche rij huizen vlamde. De daklijst viel van een goot, bleef met een nerf in de hoogte bengelen en wiegde over en weder als de gloeiende slinger eener klok.

Soldaten kruisten hun weg met groot verdriet in hun vermoeide oogen, traag met moede stappen. Zij wachtten tot het troepje voorbij was in een dichte stofwolk, met den zerpen reuk van hevig zweetende menschen.

Verderop naar het Noorden zagen zij de kleine groepen

zich naar een en hetzelfde doel richten. De hoopjes, dichter en dichter, werden optochtjes. 't Was een bont geplek van allerlei kleuren. Het werd een woelig dringen van menschen in zware hoopen. Voor de laatste maal beefden in de stad de vloed der wagens, de zware stappen van reuzenpaarden.

Honden liepen over en weder, zoekend naar hun meester, maar 't was vruchteloos werk. Groote smart lag in hun angstige oogen.

Zonder al te zware bagage, konden Paul en de zijnen aanvankelijk gemakkelijk vorderen. Zij schoven de gapingen door, de massa's langs, doch moesten evenwel af en toe lang ter plaatse blijven staan. Men vorderde niet, het was of men ergens, man voor man, door het oog van een naald moest.

Natiepaarden waren voor opgepropte wagens gespannen, hun blinkende lijven dampten. Een eindelooze lange rei van dombeangstigde koeien loeide rumoerig van den honger, trachtten de hoornkoppen, met dwaze pogingen, het zeel te ontrukken. Een boer melkte. Vroolijk spatte het vocht in een emmer, klaar als een witte zang. Hij gaf den drank aan een zieke, die op een kruiwagen lag en met lijdzame oogen den hemel aanschouwde.

Een lamme werd door twee mannen gedragen, zittend op hun onder zijn lichaam samengestremgelde handen. Blinden stonden geduldig te wachten, luisterden naar den schreeuw der bommen en keken de lucht in vanwaar zij het geluid vernamen. In een verhuiswagen hoorde men een vrouw ijselijk kermen, gefolterd door barenswee.

Een trein reed voorbij, traag, volgepropt. Er zaten en stonden menschen op de looptreden, boven op de daken, op de locomotief en in den tender, van voren op de buffers, op den ketel, naast de schouw, bij den stoker en den machinist. Deze laatste was zeer vroolijk, en trok een liedje op de fluit. De aftrekkenden zwaaiden met hoeden en doeken. Men riep elkander zotte dingen toe. Toen al dit rumoer en gedommel in de verte wegstierf, vielen op de wegen allen in zwijgzaamheid.

Op de vesten stonden schildwachten, de hand aan het geweer. Soldaten lagen op de glooïing der wallen, rookten, geeuwden lui en schenen zich te vervelen. Officiëren zagen het volk met

verstrooide oogen aan. Hun gedachten lagen elders, in groote bekommernis.

Plots kwam er groote beweging in de wachtende scharen. Hoofden bloemden naar omhoog, armen werden opgeheven. Men wees elkander iets aan, zeer hoog in de lucht. Van het verre Oosten naderde snel een stipje.

— Een taube ! Een taube ! klonk het bang.

Het vliegtuig kwam prachtig aanzetten in het geronk van zijn kloppenden motor. Als een grijpvogel dreef het over de menigte, statig, met zijden licht op zijn kromme vlerken, als een gouden verschijning. Achter aan dreef de rook als een zeer lichte pluim van zilveren stof. In de nabijheid, uit de verte, uit alle forten en schuilhoeken, braakten de kanonnen. De hemel kwam vol wit-gele rookfluimen, onder en boven, rechts en links van den aviateur. Kalm, onvervaard, vervolgde hij zijn weg. De zon blonk in het staal van de schroefas, flitsend en blank als in een spiegel. Het beschreef een grooten boog en verdween achter de rookwolken, die uit de petrooltanks oploieden. Er was een oogenblik van groote paniek, de menschen liepen verschrikt uiteen, onzinnig vluchtend, doch de orde en de gelatenheid keerden weldra terug. Het blaffen van verre kanonnen hield op.

Zusje was moede, kon niet meer verder. Onder een loods, op een kist, gingen ze zitten en waren blij dat ze konden uitrusten. De gang had reeds uren geduurd, de zon zonk traag naar het Westen. Wie weet hoe lang de tocht naar de duisternis nog duren zou.

Voor hen lag thans de stad als een visioen van verschrikking, vol rook en vuur. Zware ontploffingen deden den grond daveren, de bommen gierden onophoudend door de lucht.

Waar zij kon, streelde de zon de huizen, de kerken en de torens. Het kanten juweel van O. Lieve-Vrouwkerk naalde als een blanke straal tegen de violette wolken der branden.

Al de trapgeveltjes en gothieke huizen der kaaien blonken wit-blond onder de zon. In de ruiten der spoorhalle trilden gensters. Zij lag daar in de zee van huizen als een groote vischrug in blinkende wateren.

Toen zij zich verzadigd hadden in dit onvergetelijke schouw-

spel en hun harte in hun lichaam woog als een looden last van verdriet, stonden zij op en gingen over de smalle brug die hen buiten de stad op den Eeckerschen steenweg bracht.

Weerszijden lagen de weiden vol volk. Een verademingscheen in de menschen te zijn gekomen, nu zij boven hen de hooge luchten zagen en langs alle kanten de wijdheid des horizons. Nu zij zich niet meer voelden bedreigd in de enge straten der stad, die langzaam leegbloedde, en waarom dichter en dichter een rouwlaken werd geweven, die het zonlicht onderschepte en aschgrauwe tonen wierp op de zuivere kleuren der gebouwen.

Van den hoofdtoren waaide nog, breed-uit de driekleur, de hunne, als zinnebeeld van het edel vaderland; velen aanschouwden voor het laatst, met tranen in de oogen, het geliefd symbool.

Thans voelde men de beteekenis van het woord *Vrede*, en hoe zoet het leven in het vaderland was geweest. Men wierp hartstochtelijke blikken op de stad, die daar lag als een groote stervende. Men nam afscheid van haar als van een geliefde, die men nimmer meer zou terug zien.

Lijgend strompelde de tocht verder naar het onbekende.

Te Eeckeren gingen de eenen links, de anderen, onder wie Paul en de zijnen, rechts, langs 't spoor naar Cappellen.

De schemering dijsde, toen zij dit groote dorp bereikten. De avond kwam teervoets, als iemand die onwelkom is of een kwade boodschap brengt. Huizen en boomen verdoezelden in de grijze adems der duisternis.

De baan naar Holland zag zwart van vluchtenden. Men kon moeilijk vooruit. Uit de herbergen plekte geel licht, verklaarde de boomen en de menschen. Rumor en geschreeuw klonken hard naar buiten als op een kermisdag. Langs den weg, op hun pakken, lagen er reeds velen in een looden slaap, door geen enkel gedruisch te storen.

Op het spoor stond een lange trein open wagens, beladen met straatsteen, onder stoom. Vele vluchtelingen waren er reeds opgeklommen. Ook ons viertal heesch zich naar boven en vereffende de ruwe steenen tot zitplaatsen. Uit de nabijliggende forten klonk oorverdoovend het geraas der kanonnen, vulde den avond met schokkende geluiden als litaniën van toorn. In

't Zuid-Westen zag men den gloed van Antwerpen. De einder bloedde laaiend.

Stieneke zat in het midden, tegen den rug haars broeders. Onder haar, bewogen de kasseien, kneusden haar knoesels. Trok zij haar een been omhoog, dan brokkelde de zitplaats af en begroef haar ander voet. Het was zeer pijnlijk, maar zij klaagde niet.

Vóór haar, op een pakje kleergoed, lagen twee jonge meisjes. Zij kermde van honger. Onderweg hadden zij hun grooten broer verloren en stonden thans alleen ter wereld, versuft en wanhopig, hongerig, en met de kele vol dorst. Voor alle fortuin bezaten zij nog vijf-en-veertig centiemen en trokken hiermede de wijde wereld in...

Stieneke troostte hen, zeggend hoe goed de menschen in Nederland waren en zij aldaar eten en drinken zouden bekomen en huisvesting, tot betere tijden zouden aanbreken. Zij streek met haar fijne hand over hun vermoeide hoofdjes, gaf hen wat geld en een paar broodjes, die zij van huis had meêgenomen. Arme kindertjes ! Nog zoo jong en reeds zoo vol zorg en kommer. Zij legde hun dwalende, loome kopjes op haar schoot en weldra sliepen zij in, terwijl nu en dan nog een droeve snik uit kun keel krampte.

Eindelijk vertrok de trein. Geen kreet werd vernomen. Er lag een pakkende stilte over die grauwe menschenmassa, of de trein haar naar een begrafenis voerde, den zwarten, bloemenloozen nacht in.

Cappellen met zijn rumoer, lag reeds verre. Al de geruchten verstierven onder het regelmatig slaan der wielen en het gedruisch en gerammel van kettingen, haken en ijzeren schokken. 't Was donker rond hen, in hen.

Bij Calmthout hield de trein stil, lange uren. Verre geluiden werden weer hoorbaar. Naast het spoor, in de bosschen, hoorde men vele menschenstemmen. Hier en daar plekte gloeiend een sigaar de donkerte. De hemel lag vol sterrenstilte. Van het Zuiden en het Westen schoof langzaam de rookwolk over de windlooze horizons.

Gelukkig voor de arme stakkerds was het warm, er luwde iets als in een zomernacht.

Vóór hen, ten einde der lange baan, zag men den brand, bochtend van Zuid naar West. Het was een vuurwerk met snel raderenbeweeg. Kraters sloegen uit, hemelhoog, zoodat het gelaat der menschen op den trein rood glom. Daarna lijnden de vlammen neer, in een kalme zee van vuur, likkend de einders als baren het duin.

Er lag als een reusachtig vrouwenhoofd in de diepe vuurzee, dat de oogen toeneep in schreiangst, dan weer plots opende, onder den beet der verschrikking. 't Was een deining van vuur, nu eens flikkerend als een roode wonde, dan weer moe in groote afmatting.

't Was het hoofd der Antwerpsche maagd, weenend tranen van bloed, tranen van vuur, gefolterd door duizenden vlammenpijnen, huilend uit duizenden wonden.

Paul zat, de ellebogen op de knieën, het hoofd rustend in de palmen der handen, naar den brand te zien, zwijgend, genepen in de pijnhaken der dolle smart.

Zijn Antwerpen ! Zijn groote beminde, die hij liefhad met al de gepassioneerde weelderigheid van zijn mystieke gevoels. Hij herinnerde zich hoe hij in den vreemde zijn nationaliteit beteekende als Antwerpenaar en hoe hij dan meende dat de menschen op hem bewonderend neerblikten. Antwerpen was het hart van zijn land, zijn hersens, zijn kracht, zijn schoonheid ! Antwerpen maakte zijn vaderland groot ! Die stad was de trots zijns levens en waar hij zich bewogen of geleefd had in de zoetheit harer streelende misten, in de kleur harer wentelende wolken, in het gewoel en gedruisch harer straten ; waar hij genoten had aan de oevers der Schelde, die liep als een stroom van blonde bloemen naar der grooten weg der zeeën ; bij de zoo eigenaardige menschen, vol persoonlijkheid en, even als hij, zoo rijk en zoo blij om den naam van Sinjoor.

Te Antwerpen sprak men alle talen. Antwerpen was een groot stuk van de wereld.

Antwerpen, stad vol muziek, van af den hoogen lichtenden toren, tot in de donkerheid van haren marionettenkelder ; waar iedereen met zangen in het hart en liederen in den mond liep. De stad van schilders, die de wereld hadden overtoogen in een

groot tooverspel van kleuren. De stad der vrijheid, die in aller harten brandde als de zon op een zandheuvel, dorstig en heet, waar zelfs de straatsteen en vuur spuwden bij al te harde beha-mering van paardenhoeven.

Stad onder duizenden, rijk en geweldig, tot in haar grootste rampen onweerstaanbaar van drift en van schoonheid.

Antwerpen, dat een verleden had als een trofee, als een woud van trofeeën.

Arme stad, die thans uitleefde en verlaten lag, verlaten, verlaten...

Over Paul's wangen, over zijn handen liepen dikke tranen, maar hij voelde niet de pijn van het schreien, niet de smart van hun bitterheid. Een ander gevoel zette in hem aan als een storm, gierde in zijn hersens. Hij zag Antwerpen door zijn tranen heen in een rood floers en die ontzettende mooiheid van open- en toeschreiende oogen der brandende maagd.

Onbewust rees hij op, balde de twee handen tot één vuist te samen, stak ze als een hamer van woede uit naar die brandzee, naar die orgie van smarten en boven het gedommel van den op-nieuw vooruitsnellenden trein, klonk zijn stem als een geweldige vloek.

De versuften op de wagens werden door dit koper geluid als uit de diepte opgeroepen.

Een wondervolle trilling doorliep de massa, het lijden stak haar met zijn gruwelijkste gloeinaalden. De toestand stond als een reus met bloedend zwaard voor hem. Het sluimerende werd beroerd en er kwam groot geruisch in hen als in de boomen vóór den storm. Mannenstemmen spraken in den nacht de vreeselijke verwensching uit die uit Paul's mond nog natrilde, als het brons uit klokkengalm. Vrouwen snikten. Thans zagen zij den berg voor hen met zijn duizenden lagen steenen smarten. De hoofden verdwenen in de handen, zwaarwegend van monsterbeelden die door de hersens kropen; men zag de schouders schokken van nameloos wee. Op de hellingen der onverschilligheid of onbewustheid verscheen, als een kind, de geboorte van een nieuw voelen dat hen wenkte, terug naar boven, op den hoogen oever waar de zon van hoop en vertrouwen haar verblindend licht

goot. Niet naar den afgrond der stille wateren, waar de vernieling lokte uit kleverige gronden, maar terug naar den hooge, waar de dagende morgen tegen den weenacht valt en den chaos der duisternissen verdreef. Geen wanhoop. De toekomst mocht niet verroesten in den angel der verslagenheid. Het blijde verleden mocht geen logen heeten. Het zou de heldere spiegel blijven van nakende mooie tijden, door het lijden verzuiverd, geweldiger en grootscher nog door de liefde.

Stieneke was, hevig geschrokken, opgesprongen. De op haar schoot liggende meisjes huilden. Albert en Lodewijk hadden elk een van Paul's handen gegrepen en drukten deze in grootsch medelijden. Hij voelde hoe langs daar in hem kwam een groote lavende stroom. Hij keek hen in de droge, stekende oogen, waarin de weergloed lag van den brand en hij wist hen bewogen tot in het diepste van hun harte. Ook zij hadden het, evenals hij, kunnen uitschreien in dezelfde heete woede, maar zij waren sterker dan hij, meer hun zenuwen meester. Zij wisten zich te bedwingen en hun aandoeningen te bedijken in hun binnenst met zulke intense kracht dat hun opeen geklemde tanden kraakten.

Een groote tegenstelling vereenigde hun harten en karakter. Zij volledigden elkander. Wat bij de jongsten innerwaarts ziedde, sloeg bij Paul in een onbedaarlijke roering naar buiten. Hij moest aan zijn gewaarwordingen lucht geven in uitspattende klanken en gesten. Zelfs het schoone ontrukte hem soms een schokkend woord van bewondering. Hij was de oudste, maar ook de zwakste. Dat wist hij; hij trachtte zich het goede van zijn broeders aan te passen dat als een mooie, eerlijke bron in hen welde. Hij richtte zijn gedrag vaak naar het hunne en aldus werden al de scherpe kanten uit hun wegen afgesleten en wandelden zij op de effen banen der huiselijke liefde, opgetooid en verzonnigd door de door Stieneke aangebrachte bloemen. Hij, die voor hen werkte en hun leven met stoffelijke weelde befeestelijkte, ontving in ruil hiervoor de afstraling van hun verfijnde ziele, de heerlijkheid van hun schoonheidsgevoel, de weldaden van hun zelfbeheersching, de groote, de sterke voeling van hun stalen wil.

Evenwel bleef hij te veel natuurkind, kwamen oogenblikken en feiten die hem te hevig bewogen en hij werd medegesleept als door een sluisval. Schuimend klokte en vlokte de stroom. Naar buiten moest al dit geweld of hij zou barsten, onder den druk en de botteling van het overgeperste gemoed.

Eenige stonden later was al het rumoer uitgelijnd in de breedheid van onbewogen wateren.

Zijn broeders hadden op dezen stond Paul's stemme gehoord als het rammeien van hun eigen gevoelens en zagen de plechtigheid der Daad. Zij keken op als op een lang verwachte teeken. Geen woord ontviel hun lippen, maar in hun oogen trilde een vloek, flikkerde een vlam uitslaans gereed als buskruit onder een brandglas.

Hun medevoelen laafde hem. De droeve pijn in zijn hersens verhelderde. Zijn hart kwam vol dankbaarheid voor zijn lievelingen. Nu meer dan ooit voelde hij den goddelijken brand der vriendschap die hen samen bond en grootscher en sterker is dan de liefde.

Zijn zusje bestreelde hem zoetjes, kuste hem de brandende oogen en hij stilde onder de fijnheid van die liefdebewijzen.

De trein schokte stil. De sterren waren verdwenen achter de groote wolk, die was geboren uit het gefolterd harte van Antwerpen.

In de verte flikkerden de lichten van het grensstation Esschen. Allen waren weder stil geworden, de gemoederen zwegen, de vermoeiden dutten weer in.

Zoo verliepen uren in zwijsend lijden.

Middernacht was reeds lang voorbij. Men meldde dat men voorloopig ter plaatse zou moeten wachten, aangezien er nog een tiental treinen hun beurt afwachtten om in het station te komen. Men besloot te voet den weg af te leggen.

Zeven uren zaten zij reeds op de harde steenen, het loopen was hen een genot.

Te Esschen vonden zij een trein voor Holland. 't Was half twee. Biddend verlieten zij den goeden vadergrond, den grooten lijder.

Op Neerlandsch grondgebied werden zij als eigen huisge-

nooten ontvangen. Burgers en soldaten wedijverden om hen van dienste te zijn. Militairen hielpen hen bij het uitstijgen en deelden groote brokken bruin brood uit. Behalve Paul aten zij het smake-lijk op. 't Was het eerste voedsel dat sinds hun vertrek aan hun mond kwam.

Al de huizen, de logementen, de zalen, waren bezet. Men bracht hen naar eene kerk.

Plots lag zij daar voor hen, als een berg in den nacht. Zij dachten aan hun huis, in het eenzame Antwerpen, zoo warm en gezellig, aan hun kamers waar de zachte bedden verlaten lagen, aan de ziel van dat huis, stil en treurig in de koele ijle van verlaten woning. Wie weet lag op dit oogenblik alles niet te morzelen in verscheurende vlammen of wat hun lief was te smeulen in aschhoop.

Hun harte klopte hoorbaar in de duisternis. Een groot verdriet droppelde in hen.

Zij betraden de gewijde plaats. Wrange en weeë reuken grepen hen naar de keel. Een stoffige schemering dwarrelde langs muren en pilaren. Het was er om te stikken. Op den grond lagen bultige vormen, zwart plekkend op gouden stroo. Er was luid gesnork van vermoeide adems. Een paar kinderen huilden. In een hoekje, tusschen twee bidstoelen, lag nog een plekje vloer onbezet. Voorzichtig, om de slapenden niet te wekken, strompelden zij naar de aangewezen plaats, traptten op handen en beenen der neerliggenden, die met kwade woorden opschrikten en grommelend weder insliepen. Zij zetten zich op het stroo neder. De jongens trokken hunne zware winterjassen uit, legden deze op een valies als oorkussen voor Stieneke, dekten haar warm dicht. Zij kusten haar in groote devotie, zooals zij deden elken avond thuis, wenschten haar zachte rust. Paul had zijn stuk ammunitiebrood behouden en bood het haar aan. Zij schudde dankbaar het hoofd en fluisterde : Slapen.

Arm kind, wat moest ze lijden !

Paul verdeelde het brood tusschen zijn broeders die het smakelijk opaten en zich daarna neervlieden. Hij zelf was te zenuwachtig om te slapen, zette zich tegen den muur en keek rond zich. Het was een heilige ontwijding van het Huis Gods.

de groote schuilplaats van door geweld voortgejakkerde menschen. Het tabernakel flikkerde in stralen als een ster. De Godslamp dampte nog flauwtjes in een rooden schijn. Op zij van den middenbeuk stond hoog en zwaar als een rots, de predikstoel. In een hoek lagen de stoelen opeengestapeld tot een reusachtige mijt. De nacht lag zwaar en donker tegen de ruiten. De heiligenbeelden stonden als vermoeide menschen op hun verheven voetstuk. In het kroontje, boven Maria's hoofd, vonkelde een steentje als een ster. Dezerzijds het koor stak de goede Herder de armen uit naar die klompjes wanhopigen. Onder zijn voeten stond gebeiteld in roode gothische letters : « Komt allen tot mij, die belast en beladen zijt. Ik zal u verkwikken ! »

In den toren tikte de klok, traag, monotoon, in eendere beweging en geluid. Vier slagen vielen hard den nacht in.

Een licht van buiten viel op de pijpen van het orgel, een lange matte straal lag op het oksaal te beven, waterachtig, valsch.

Beneden ging de deur open, piepend slierend op een touw. Een nieuwe groep vluchtelingen trad met groot gedruisch de kerk in. Een jonge stem kermde : Aie mij ! Aie mij ! Een zwaardere suste vermanend. Hun pakken bonsden dof tegen het leder der deur. Men bracht hen naar voren in het koor. Velen werden wakker, keken bedwelmd in de halve duisternis, legden zich weer mompelend neer. Iemand, die tegen een pilaar zat, ontpafte een pijp. Het vlammetje wipte op-en-af, luisterend naar de zuiging van zijn mond.

— Niet rooken ! vermaande een stem, ergens uit een donkerte.

In het koor was het nog eenige stonden rumoerig ; alles verviel weldra in de eigenaardige benauwdheid van vele slapende menschen.

In den biechtstoel naast Paul klonk plots een zwaar gestommel, als van iemand die van zijn zitplaats voorover stuikt. Er volgden luide onsamenvangende woorden. Toen werd weder alles stil.

— Slaapt ge ? vroeg Paul zachtjes aan zijn broeders.

Zij lagen met de oogen open, maar Paul zag zulks niet.

Er hing een zware wolk van gedachten over hun voorhoofd, de oogen pijnigend.

— Neen, fluisterden zij terug. Slaapt zusje ?

Zij waren zoo om haar bekommerd. Paul bukte zich voorover, luisterde en hoorde haar adem regelmatig deinen op haar gezonde lippen. Af en toe zuchtte zij lang en diep. Paul boog zich nog meer voorover, zoodat zijn oogen bijna de hare aanraakten. Hij zag op haar lange wimpers tranen parelen, zij schreide in haar slaap. Een rauw verdriet wondde zijn hart. Hij kroop recht, deed met de hand een geruststellend teeken aan zijn broeders en zette zich weder tegen den muur, troostelooser dan eenige stonden te voren.

Hij luisterde naar het blazen, snorken, hijgen, kreunen van de honderden slapenden. Hoe hard toch was de slaapsteê. En toch was het nog een troost dat zij hier lagen onder dak, in het wijdsche gebouw, waar nog schenen te trillen de lofgezangen en de wierookwalm uit gewelven en vloeren.

De vermoeienis overwon Paul. Alles kwam in wazige, hoe-kige gedachten tot hem. Een stille glimlach speelde op zijn lippen.

Wat moest het Kindeke Jezus blijde zijn dat er zoovele gasten gekomen waren in zijn huis !

Zie, daar zat hij op de armen van Maria en rekte zich om naar beneden te kunnen zien. Draaide daar niet de wereldbol in zijn handjes ? Zijn oogen onderzochten nauwkeurig den blauen bol in het flauwe licht. Toen hief hij het hoofdje op, keek naar zijn moeder, trok haar hoofd naar het zijne toe, en wees met zijn teêr zonnevingertje naar een klein, klein plekje op den wereldbol. Nu zag Paul de twee goddelijke hoofden bewegen, een traan viel uit Maria's moederoogen, op het stipje dat België aanduidde. Jezus legde er zijn driemaal heilig mondje op, zoodat de traan werd tot eene ster, zoo mooi en zoo groot als er geen enkel aan het firmament schitterde. De wereldbol begon te draaien ; landen en zeeën verdwenen in het snelle tollen, alleen de ster schitterde, over gansch de wereld heên, in een langen sleep van gouden licht.

Paul schrok wakker, gewekt door een gil die hem door merg

en beenderen sneed. Hij richtte zich op, keek naar zijn zusje. Goddank ! zij sliep nog. Ook zijn broeders lagen in loome ademhaling. Een paar stappen verder lag een vrouw zich te wringen in geweldige pijnen. Bewakers kwamen toegeloopt, namen haar op, brachten haar naar de sacristij.

De kerk was vol rumoer gekomen. Het stroo kraakte als in een veestal. Van hoek tot hoek werd naar elkander geroepen. Hier en daar klonk gelach. Velen brachten de handen in de lenden en kreunden. Het stof dwarrelde omhoog, danste als goudkorels in den schijn der lampen. De dag kwam bleek door de ruiten kijken als een ziek gelaat. Pakken werden opengelegd, weer toegeknoopt. Men ging van groep tot groep, zocht zijn bekenden op, vertelde hun het wedervaren van den jongsten dag. Er heerschte weldra verward stemgeruisch als in een kroeg. Ieders slaap was gestoord. Velen zaten op hun pak en keken als wezenloos voor zich uit, ongevoelig voor buitenwaartsche rumoeren, gansch verdiept luisterend naar de luidruchtige stemmen die hun binnenst vervulden.

In groote ketels bracht men warme koffie aan, lekkeren geur verspreidend. Ieder kreeg zijn tas en geboterd brood. Het was een zicht als op een bruiloft. De gezichten verklaarden, veler oogen straalden, luider op klonken de stemmen, het scheelde weinig of men ging zingen. Het Vlaamsche karakter uitte zich in de vroolijke kleur van zijn nieuwe stemming.

In een hoekje zaten Paul en de zijnen. Het eerste morgenmaal op vreemden bodem ! Het eerste teeken van een nieuw leven ! Genadebrood ! Het kropte. Paul ontweek de stomme oogen van zijn vrienden. Zijn hart lag overvol. Plots brak het en luidop klonk zijn snikken. Stieneke en zijn broeders stonden naast hem en zij hadden hun leven willen geven om hun lieveling op te monteren.

— 't Is zwak van mij ! jammerde hij. Voor de tweede maal stel ik me als een kind aan, ik, die de moedigste, de sterkste zou moeten zijn.

— Schrei maar uit, broerke ! troostte Stieneke, wier oogen, even als haar hart, dik en rood stonden. Het zal u verlichten.

Rond hen kwam veler gemoed vol. Pijn evenals blijd-

schap werkt aanstekelijk, vrouwen schreiden mede. Een grijze priester trad op Paul toe, ook hij moest zich geweld aandoen om den krop van ontroering terug te drijven. Geen woord kon over zijn lippen, zijn oude handen beefden op Pauls hoofd en daarop zegende zijn duim de rimpels van zijn brandend voorhoofd.

— God is goed, mijn zoon, fluisterde hij eindelijk met stamellippen, uit de beproeving gloort de zaligheid.

Zij dankten bij het afscheid en gingen naar buiten. Hun longen verruimden in de frischheid van de winden. De morgen lag grijs en treurig als een benauwde droom. De ziel lokte den avond om ongezien haar leed uit te schreien.

Pauls arm lag in dien van zijn zusje, haar vingers omstengelden de zijne. Nu waren de schreibui en de moedeloosheid weer over en hij begon allen op te vroolijken. De toestand kon niet lang duren, weldra zouden zij elkander in het gezellige huis wedervinden. Zij moesten maar steeds aan hem denken, zooals hij al zijn gedachten aan hen zou wijden. Albert moest vóóral Lodewijk in oogen houden, omdat deze veel gevoeliger was en zich, evenals hij, door zijn sentimentaliteit kon laten medeleuren.

Zoo bleven zij nog enkele uurtjes te samen en gingen dan naar het station. Hun trein stond voor. Het afscheid woog als een wonde in hun hart. Hij omhelsde hen, kuste hun oogen en mond, die steeds zoo goed voor hem geweest waren. Hij werd wanhopig bij het zegenend gebaar. Er dropte iets in hem, glibberig, kil. Zijn harte versteef, zijn blik verstarde, hij bleef hen als wezenloos aanzien.

Hij zag niet hoe Stieneke met haar zakdoek wuifde, hem kushandjes toewierp, niet de innigheid harer liefdeoogen. Noch zijn broeders zag hij, die met hun hoeden zwaaiden, noch de dankbaarheid, waarmede zij hem aankeken, om hetgeen hij voor hen was geweest tijdens hun zonnige jeugd. Die scheiding, de eerste van hun leven, verpletterde hem. Hij meende dat het tusschen hen gedaan was, dat hij hen nooit meer zou terugzien, nooit meer, nooit ! Zijn hersens tolden rond, woest, of iemand hem een slag had toegebracht.

Stieneke had gezien wat er in hem omging, zag het monster dat zijn ziele aangreep, en toen de trein in een bocht vergleed en zij hem uit het zicht verloor, liet zij zich op de bank vallen, dekte de oogen met haar handen en riep wanhopig :

— Hij zal ongelukkiger zijn dan wij !

II.

Een hand werd op Pauls schouder gelegd.

— Droom je, kerel ? vroeg een stem lachend.

Hij schrok, streek de hand over zijn voorhoofd, dat klam lag onder het verdriet en keek op.

— O, ben jij het, Bram, zeide hij, terwijl iets weemoedigs over zijn lippen schoof. Wat doe jij hier ?

— En jij, mag ik je vragen ? Ook gaan loopen ?

Paul wees in de richting waar de trein, als een klein, zwart plekje, voortijlde.

— Alleen, hernam hij. Ik sta hier thans als een landverhuizer, die langzaam de kust van zijn vaderland ziet verdwijnen. Weet jij, Bram, welke horizon ons morgen zal toewenken ?

Bram keek hem in de oogen en begreep. Er lag zooveel smart in, dat hij opeens het besef kreeg van het groote drama dat in hem woedde.

— Kom, oûwe jongen ! antwoordde hij, laat ons nu elkan- der geen raadsels opgeven. Je laat je weer verlijmen in je meren van sentimentalisme. Het is hiervoor een slecht gekozen oog- en- blik, hoor ! Heb je al gegeten ? Niet ! Dat treft, ik heb razenden honger, als altijd weet je, en ik ga me even wat opknappen in de restauratiezaal. Kom mede, hongerige magen, tranerige oogen !

Paul liet zich medenemen, en in een paar woorden vertelde hij van de smart die zijn ziele omploegde met haar scherpe ijzers, maar wier eindeloosheid met geen woorden was te vertolken.

Bram luisterde ; zijn mooie, steeds lachende oogen, ver- donkerden onder het medelijden. Zijn slanke gestalte boog mede onder den last van zooveel leed. Hier was voor hem iets te doen ;

zijn hart leed onder het geweld van dat weê, dat als bloed uit een wonde gulpte, onstelpbaar. Bram kon helpen ; hij, die niet zóó verschrompeld stond onder den slag en veel taaier was van gemoed zou woorden vinden om kentering te verwekken bij al die wanhoop.

— Alles zal weêr reg kom ! sprak hij, zooals onze Transvaalsche broeders eenmaal zeiden. Voor het oogenblik moeten wij ons den nieuwen toestand aanpassen. Weg met die narigheid ! Klagen zal niets verhelpen. Jij, Paul, die steeds zooveel karakter aan den dag legde, moogt den moed niet laten zakken. Van heden af is je verantwoordelijkheid verdubbeld. Wij hielden zooveel van jou, omdat je een doordraver waart, een haantje vooruit, iemand die rechthout zijn wegen ging en waarop wij konden steunen. Pas op, hoor ! Je bent te veel aan anderen verschuldigd om je zelf niet te hervinden. Hoofd omhoog, zelfs met schreiend harte. Je moet er doorheen worstelen, desnoods met ijzeren vuisten. Span je in tot alles kraakt, maar hou je roer in de hand, opdat in den storm het schuitje niet verga. Laat je niet door teergevoeligheid meêdrijven, hoor je mij, droomer ?

Paul knikte. Ja, die woorden waren juist. Vóóral hij mocht niet versagen.

— Dank je, Bram, antwoordde hij. Je waart er noodig om mij wat op te monteren, want ik had erbarmelijk het land.

Hij zuchtte.

— Ja, ja, beste jongen, huilt nu maar eens uit. Wij zijn er inderdaad erg aan toe, de sterksten zouden het er wel bij neerleggen. 't Is een akelige boel en harde dagen zullen op ons leven hameren. Maar denk om de toekomst. Van heden af aan moeten we weêr aan het opbouwen gaan, mooier en grootscher dan het verleden lag. Veel wat ons lief was, is vernield, doch ook minderwaardige dingen zijn door den vloed medegesleurd. Hoe bar het huidige ons ook aandoet, mogen wij ons niet laten ontmoedigen, misschien komt door het lijden juist de verreining. In onze geschiedenis liggen de documenten voor onze toekomst. Door rampen en kampen hebben wij onze taatheid verkregen en de liefde voor het mooie leven. De pijn in ons moet worden uitgesneden en verwijderd. Alles wat in onze hersenen en in ons harte

berust, moet worden verkneet tot een stevigen, gezonden deeg. Thans is willoosheid ziekelijkheid. De lange periode van rust heeft ons een onuitputbaren voorraad van energie geschonken, deze moet thans worden aangetast. Zelfvertrouwen en voortvarendheid wezen de hefboomen onzer pogingen. Onkruid zullen wij weren, en wie in deze opperste ure van zelfverweer ons de hand niet reikt, zal ongenadig met de vuisten teneer geslagen worden. De banen moeten vrij liggen en geopend, opdat niets de opmarsch onzer vaderlandsche scharen zou tegenhouden.

Dit hartelijk gesprek was op Paul van grooten invloed, het wekte hem uit zijn versuftheid. Nieuwe lichten dreven over zijn hersens.

— De toekomst, wees onbezorgd Paul, kan voor ons niet slecht zijn, wanneer wij zelf het niet willen. Een volk, een natie, gaan niet verloren, dan door hun eigen schuld. Geen schaduw zal over onze onafhankelijkheid en vrijheden drijven, zoolang wij eensgezind blijven en gezamenlijk voor het verheven, het heilige doel werken.

Paul was het hiermede eens. En om die gezonde taal was hij Bram zeer dankbaar. Trouwens, hij hield veel van hem. Sinds jaren was hij de vriend van den huize, de eenige dien hij bezat. Bram was een eigenaardig figuur, een schrijver van groote vruchtbaarheid en breed talent. Iederen dag, zonder overslaan, kwam hij een uurtje kouten en Paul had hem leeren kennen en waardeeren als iemand van diep rechtvaardigheidsgevoel en onbesproken levenswandel, met de ziel van een apostel en de offervaardigheid van een eerlijk geloovige.

Hoe diep ook Bram onder den afschuwelijken toestand leed, toch wist hij er zich boven op te roeien. Zijn geloof in de rechtvaardigheid bleef ongeschokt, thans werkte hij, om, door liefde, de miseries van het lijden ten bate der toekomst aan te wenden.

Paul zegende het toeval dat hem, op dit oogenblik van gevaarlijke depressie, op zijn weg had gebracht en hem misschien van den moreelen ondergang redde.

— Waar zijn zusje en de broers? vroeg Bram, na den maaltijd, voorzichtig.

Paul had een moe gebaar en wees de zonnige polders in.

— Waar de plicht hen roept.

— En jij, wat ga jij doen ?

— Ik keer naar het vaderland terug. Je weet, mijn teêrgestel werpt me, bij de eerste ontroering, onderst-boven. Ik wil bij mijn menschen zijn.

— Dat spreekt, jongen.

— En jij, Bram ?

— «Ik dien !» sprak de jonge man, met schitterende oogen.

Hij stond op. Zijn rijzige, forsche gestalte lengde zich uit. Scherp was zijn gelaat, met hoekige beenderen, vlamoogen en een mond van staal. Zijn lange haren slierden, onder zijn deukhoed, achter zijn ooren weg. Droomend keek hij door het raam de breede velden over, naar den blauwen einder, die woog als een zonnige gouden muur over het land. Hij was op dien stond als een beeld van brons, die het grootsche heldentijdperk onder Alva voor oogen tooverde.

Hij keerde zich weder tot Paul, zeggend :

— Het is jouw tijd. De trein komt voor. Nog een raad ten afscheid : Je moogt nooit den moed verliezen. Harde dagen gapen ons aan. Wees kranig en worstel. Wij moeten elkander na dezen gruwtijd terugvinden, als eerlijke menschen, met reine handen, reine hoofden en reine harten ; zonder blozen elkander in de oogen kunnen aanschouwen, als broeders, die allen, zonder uitzondering, hun plicht hebben gedaan. Laat ons worstelen en lijden, lijden, lijden ! 't Zal zwaar werk zijn, want in jouw leven was er te veel verfijsing, te veel goud, te veel zon. Nu komen de schaduw en de kilte. Nu zal je harden en scherp worden. Wees een goed lemmer, snijdend, ongenadig. Hoofd omhoog, Paul, en nooit versagen. Adieu !

Zij omhelsden elkander. Toen de trein afreed, keek Bram hem diep in de oogen, en Paul zag daar den berg van zwijgende woorden, die hem gansch zijn rein en trouw vriendenhart blootlegde.

Een kwartier later bevond hij zich op vaderlandschen bodem.

De eenzaamheid had weêrom een reactie op hem teweeggebracht. Hij was droef als iemand die het vaderhuis nadert waar iemand te lijke ligt. Hij was nog te vol van de zijnen, om zich niet

te laten meê sleuren door de zoele winden van herinnering. Het leed klampte hem aan met de sterkte van zijn ijzeren vuist. Alleen de tijd zou heelen.

Van Esschen was er geen gelegenheid meer om zich per rijtuig naar Antwerpen te begeven. Hij legde den langen weg te voet af. De cellen zijner hersens waren gevuld met de beelden der zijnen ; hij meende zich nog steeds in hun midden te verkeeren, sprak hen aan. Hij verademde zijn herinneringen, als een witte muur, die des avonds nog warmt van een ganschen dag zon. Zijn stem klonk soms luidop, hij lachte of vermaande, en was zeer verwonderd geen antwoord te bekomen.

Hij had oor noch oog van wat rond hem gebeurde, zag niet den eigenaardigen marsch der vluchtelingen, niet het schilderachtige van hun groepementen.

Bosschen en velden plekten van kleurige groepen, langs wegen en grachten pleisterden ze in open lucht. Lustige vuurtjes walmden witte rooken over de windstille streek. Geroep en gezang klonken uit alle hoeken in de glorie van dien zonnezatten Octobernamiddag. Uit een rij huizen, bezijden den weg, steeg de schrijnende muziek eener harmonica op.

Hij zag, hoorde, noch voelde het. Recht door, inwendig sprekend, ging hij zijns weegs, langs de grijze baan, waarlangs de eiken stonden als gouden standaards, of langs prachtige mastwouden, vol harsreuk, of langs bosschen van hoog geboomte en schaarhout, waar de stervende bladeren geurden uit hun zerpe aciden.

De forten zwegen. Geen kanonschot dreunde nog over de gewijde streek. Hoe meer hij de stad naderde, hoe opmerkelijker de stilte begon te wegen. Vele dorpen waren verlaten. Het was of alleman op het veld was gaan werken als in oogsttijd en de huizen verdroomden in vredige, patriarchale rust.

Te Eeckeren lag de schemering reeds over het dorp. Pas een dag geleden, was hij langsdaar naar Holland gegaan. Het dacht hem reeds jaren geleden. Het was een dorp met een andere stemming, ander uitzicht en andere atmosfeer. Hij herkende er

zich schier niet meer, sinds dien enkelen dag, die jaren had geduurd.

Vóór hem lag de brandende stad, doch niet meer zoo wild jagend in de voeding harer vlammen. De rook wolkte nog zwaar boven de huizen, doch met minder uitslaand brongeweld. Het was een lijdzaam verrooken van vergane dingen. Vlak achter de hoofdkerk lag een vlammenpoel, welke den toren scheen te verschroeien.

Te Eeckeren heerschte nog eenige beweging. Herbergen stonden open. Hij ging er een binnen, maar er was geen voedsel meer te bekomen. Hij was zeer blijde dat men hem een glas melk voorzette, dat hem zeer verkwikte. Daar vernam hij, dat de vijand de stad in handen had en op den toren de vreemde vlag wapperde. Zijn borst deed hem pijn bij die tijding, als bij het voelen van een groote wonde.

Men ontraadde hem om dien zelfden avond nog huiswaarts te keeren, maar hij sloeg alle vermaningen voor den wind, en na voldoende te zijn uitgerust, begaf hij zich op weg. Hij ontmoette nog steeds vele vluchtelingen, met hun monsterachtige bagages. Er brandde geen gaslantaarns langs de baan, doch deze lag klaar in de helderheid van den brand. Een scherpe reuk greep hem naar de keel.

Zijn gedachten begonnen stilaan in een anderen kring te loopen, weken van de wegen waarop zij zich gedurende twee dagen hadden voortbewogen. Gedachten van stoffelijken aard bogden zich over zijn zedelijke smarten en legden er een groote schaduw over.

Hoe mocht het in de stad zijn ? Zou hun huis er nog staan ? Zou er nog iets overblijven van al het kostbare waarom hun leven was gedraaid en hen had opgevolgd in al de uren van hun zonnige dagen ? Zouden al de voorwerpen, toebehoorende aan zijn huisgezin, en die hij als relikwieën vereerde, niet vernietigd zijn geworden ?

Groote zenuwachtigheid deed hem sneller stappen. Op de brug stonden vreemde soldaten, de eerste die hij zag, en die hem ongemoeid doorlieten. Zwarte mannen in grauwe jassen, het geweer aan den schouder hangend. Het staal hunner bajonet

bliksemde in het licht van een lantaarn. Een groet werd hem toegeworpen, hij hoorde het niet, spoedde zich voort langs de af-daken, kwam bezijds het spoor in de stad en volgde den langen weg der lanen. De stilte greep hem aan, zij was zwaar en eenzaam, als die van een kerkhof. Geen mensch ! Niemand ! Wat verder vloog een automobiël daverend in groote stofwolk op de macadam. Honden liepen door de straten, kloegen hun nood, vulden den avond met bang gehuil. In een boom zat een papegaai te krassen en luidop te schelden van honger of van eenzaamheid. Een kat liep midden den weg, kwam op hem toe, streelde met opgestoken rug en trilstaart zijn beenen en miauwde. Zij liep een eindje met hem mede. Hij bukte zich en vlijde het dier over den rug.

Voor het Atheneum lag een groote grauwe plas soldaten onder het licht. Hij maakte een omweg en kwam enkele burgers tegen. Eenige koffiehuzen waren geopend. Verderop lag wederom de kille stilte der verlatenheid, die bijtender was dan het geraas van kanonnen. De stad scheen haar hart verloren. De huizen waren als groote grafmonumenten, treurig en doodsch. Op de keldermonden lagen zandzakken.

Rechts gloeiden de huizen der Schoenmarkt. Uit de vuurzee rees als een blank symbool de mooiheid van O. L. Vrouwtoren. Links, voorbij het park, roodde de vlamgolven eener rij woningen, in den nacht.

Eindelijk kwam hij in zijn straat. Zij lag duister, eenzaam. De stilte neep hem harder dan het gekraak der brandhuizen. Zij lag er verlaten als een meer, ver in de heide, troosteloos stil en eenzaam. Alles was er gesloten, donker, verlaten.

Hier stond het huis, het zijne, het hunne, als een doode vriend.

Om hem, boven hem, waaide uit een kouden mond, de donkere winden van eenzaamheid.

Hij trad binnen. Toen het slot met een hard geluid de deur toegelde, viel de leêge treurnis van zijn woning als een groote kou zeer diep in hem, en deed hem huiveren.

Het was of er ergens een doode rustte.

Hij bleef een oogenblik angstig staan. Hoorde hij de trap

niet kraken ? Liep er niemand kousevoets boven in de huiskamer ? Zijn hart klopte snel en luid. Ook zijn slapen sloegen, als wilden zij zich spartelend ontknellen uit een ijzeren band.

Met zachte schreden ging hij door de marmeren gang. Weêrom schrikte hij. Hoe zwaar klonk hem zulks nog in ooren en hol, zoodat het gansche huis scheen te dreunen.

In 't salon draaide hij het licht op. Het viel als een verblindend stuiven van gloeimetaal neer en folterde hem de oogen. Meubels, tapijten, schilderijen ververfden uit in het licht. Op het oude koper blonk een rijke kleur van hoog goud.

Nu kon hij weer aan het ontzettende niet gelooven. Daar waar vroeger in zijn leven alles verwarmd lag als een tapijt onder de zon, voelde hij de koude der eenzaamheid. Wat hij zoo vele jaren in een roes hoog had gedragen en getild op de heerlijkheid van zijn jonge schouders, lag nu op den grond verbrijzeld in futloos puin. Het geluk, dat den morgen van zijn leven had beschenen, was heen. De rijkdom, dien hij uit zijn teedere ziel betrok, lag verdroogd. Jaren lang had hij lustig, onbekommerd gebuiteld in een fontein van lichtend voelen ; zijn hart was vergroeid onder den aaienden druk van luwe winden en gansch zijn jeugd lag met een lenteroes overbloesemd, zoodat zijn zintuigen verweekten onder het beluisteren der muziek van tooverwoorden en de overweelde van schitterende vriendschap.

Thans was alles voorbij, voorbij als in een visioen. In dit huis bleef het echter naschemeren als vage, lichtarme herinneringen, opgeurend uit de kristalliseering van het ineengestorte verleden.

Hij keek rond zich. Alles stond er nog, zooals zij het bij hun vertrek hadden gelaten, netjes, in orde. Hij draaide het licht uit en ging naar boven, naar de huiskamer. Toen hij de deur opentrok, schrok hij. Voelde hij niet als een paar armen om zijn hals en groote warmte van kussenlippen op zijn wangen ?

Hij maakte licht aan. De kamer lag rustig als een godgewijde plaats. Kamer van vreugde en liefde, van werkzaamheid ! Waar liederen hadden geklonken in geestdrift en uitspatting van jeugd, waar zij hadden geleefd het heilige leven van gezelligen huisvrede.

Hij voelde ditmaal zijn kinderjaren en zijn jeugd, de oneindigheid van het verleden als een groot geluk. Hij stond als op een hoogen berg en zag de klare dagen van voorheen onder zich liggen in de rustige lijnen van hun verloop.

Kamer, vriendelijke kamer, vervuld met de aantrekkingskracht van beminde wezens, van hun zangen, van hun ziel.

Naast zijn schrijftafel stond nog, geopend, het harmonium, dat Stieneke met zooveel liefde bespeelde.

Thans lagen de toetsen dood, onbezield, vreemd.

Met vroom gebaar sloot Paul het speeltuig, zooals men de oogen van een doode omsluiert.

Op de schouw stond de groote electrische kaplamp, in Rouaansch porcelein, belegd met vierkleurigen rijkdom van zonnebloemen. Daaronder, bij de groote vulkachel, hadden zij menigen winteravond doorgebracht in kunstgenot.

Dat heugelijke geluk duurde onverbreekbaar maanden en jaren, in onverdroten strooming, klaar en frisch als zingend bergwater, onbevlekt van buitenhuische smetten, rein en gezond.

Nu lag het daar gebroken in zijn jonge kracht. Het was er mede uit en gedaan. Opnieuw overvielen hem het verdriet en de wanhoop. Zij kwamen tot hem als een grimmig spook door geen gebaar af te weren, door geen woord te bezweren, door geen vlucht te ontkomen. Hij bleef als gefascineerd, als het vogeltje onder het grijpoog van den sperwer.

Lijden ! lijden ! lijden ! had Bram gezeid. Driemaal bliksemde dit woord hem in herinnering voor de oogen als een roode marteling. Hij had den moed niet om zich te verzetten en te worstelen, zooals men den grafsteen weert ter groote ure der verrijzenis.

Hij wierp zich in den grooten leunstoel neder en sliep den slaap der moedelozen, geschokt door zijn wanhoop en zijn tranen.

III.

De nacht lag zwaar op zijn slaap, drukte zijn borst als lood.

In den morgen keek de zon door het gekleurde raam, verbleekte het electrische licht, dat was blijven branden en legde op zijn gelaat een groote malve bloem.

Zijn roode, door vermoeinis opgezette wangen kregen een vreemde kleur, tanig als onrijpe olijf en 't gaf hem het uitzicht van een verdrunkene.

Hij lichtte de wimpers op en zag versuft om zich heen. Het wit zijner blauwe oogen was met bloed doorloopen, roodde als de weerschijn van een brand die in hem woedde zeer diep ; op zijn neus parelden zweetdruppels, als bij iemand die door het blakke veld, in heete zon, een langen weg heeft afgelegd.

Een hevige pijn benauwde zijn harte. In den eersten ontwakingsstond besepte hij niet welk verdriet hem was overkomen, maar stilaan kwam tot hem in de akeligheid van haar afschuwelijk verloop de tragedie der laatste dagen.

Grijnslachend.

Toen zag hij de wreedheid van dien moordlach en het werd hem zonderling te moede.

Zijn kleederen spanden om zijn lichaam, verloomden en verdikten den bloedsomloop, zijn boordje had een roodé lijn in zijn hals gedrukt, de schoenen, die hij sinds acht en veertig uren aan zijn voeten had, beknelden pijnlijk de knoesels.

Hij voelde zich vermoeider dan den vorigen avond, en ont-rukte alles wat hem om het lijf spande, werd meteen ontlast. Hij draaide het electrische licht af en bekeek zich in den spiegel.

Het stof plakte op zijn huid, gaf hem een vuil, verwaarloosd uitzicht. Hij liep naar de badkamer, waschte zich het gansche lichaam. Frisch stroomde het bloed door zijn aderen ; opgewekter, ontloofd, keerde hij naar de huiskamer terug.

Verwonderd bleef hij naar de stilte luisteren. Geen enkel geluid liet zich hooren ; in de naastgrenzende huizen sloeg geen enkele deur, hoorde hij geen stemmen. Vroegere dagen lag de morgen in zijn straat vol gekende geluiden. Groente- en melk-karren, bakkerswagens, blaffende honden, trippelende paarden, zand- en andere leurdere, roepende voerlui. Thans niets ! Hij trok een der vensters open, keek naar buiten. Niets ! Niemand ! Geen levende ziel ! Alleen de doode stilte der steenen en de ga-

pende wonde van een door granaten getroffen huis. Al de woningen lagen gesloten, eenzaam, met toeë blaaiakens en neergelaten vensterrollen. Alles scheen uitgestorven en hij was de alleen overlevende.

Woestijnverlatenheid waar men den weergalm der stilte hoort. Hij voelde zich beklemd, sloot het raam en dribbelde in huis, liep van den kelder tot boven op den zolder en menigmaal voelde hij naast zich de wrijving van onzichtbare wezens. Langs de dakruit keek hij naar buiten. Langs alle kanten steeg de rook uit uitgebrande kraters. Zwaar dreef hij boven de stad, verdonkerde nog de stilte. Nu ook zag hij op den toren voor het eerst des bezetters vlag, als iets zeer vreemd en ongelukkig. Hij legde zijn hoofd tegen het glas dat warmde onder de zon en keek lang, met vage blikken over die zee van roode daken en voelde op dit oogenblik zeer goed wat er aan de stad ontbrak. Zij miste haar ziel en daarom lag zij daar met de stilte en de kilte van een lijk. Er kwam groot medelijden voor haar in hem op, een oogenblik had hij gevoeld dat ook zijn ziel in hem dood was, maar het was de pijn geweest die elk ander gevoel in hem had gedood.

— Zou de stad ook lijden ? vroeg hij zich af.

Meteen kwam een gewaarwording in hem op, die hij eens gevoeld had, jaren en jaren geleden, toen zijn moeder was gestorven, en hij bleek van droefheid, haar koude hand in de zijne hield. Toen deed alles in hem pijn. Op dezen stond voelde hij wéérom dezelfde pijn, maar veel intenser, veel breeder uitgelijnd, om de miserie van dien grooten dood zijner stad, om het verdwijnen en versterven van alles waarin hij zich tot hiertoe had bewogen en geleefd. Ook de atmosfeer die hij tot dan toe had ingeademd was dood. Zulks voelde hij duidelijk. Een andere, zeer vreemde lucht bezwaarde zijn adem. Hij voelde zeer bescheidenlijk de pijn. Het was een wonderbaar, geheimzinnig voelen, waaraan hij in latere dagen meermaals moest terugdenken, waarvan hij zich nooit rekenschap kon geven, daar die verandering niet uit hem was gekomen, maar uit al die doode dingen rondom hem.

Hoe zonderling dat hij zulks juist op dien stond zich herinnerde, hoe die gewaarwording op zijn schouder klopte als een

oude bekende. Het beeld zijner moeder rees sterk in hem op, haar ziekelijk, maar mooi gelaat kwam voor hem te verschijnen en lachte hem weemoedig toe. Hoe mooi die lach tot hem en hoe innig moederlijk dat teêre licht harer oogen. Nog had hij haar bij zich gevoeld in zware leeddagen en hoe dankbaar was hij die heilige vrouw dat zij hem telkenmale bijstond in den oppersten nood en zijn hart laafde met den balsem harer moederlijke oogen.

Zoo lag alles in hem aaneengesnoerd tot een lange keten, vanaf zijn kindsche jaren tot heden. Wanneer de schakels beha- merd werden, dan trilde gansch zijn leven.

Nu dacht hij aan Stieneke en aan zijn broeders. Waar zouden zij zich thans bevinden ? Zou de nacht zacht en mild voor hen geweest zijn ? Zouden zij gister avond zijn ingeslapen met de gedachte aan hem en hem ter eigen stond herinneren, zooals hij hun thans zoo sterk bedacht ?

Het was een frissche morgen, geboren uit zwakken vries- nacht. Paul's gelaat tintelde in de schaduw onder de eerste koude. Maar in de zon was het lekker warm. Op de groote laan stonden de platanen, met hun fijn gesneden bladeren, als mooi bedauwde reuzenvlaggen in 't morgenblauw. Een paar auto- mobielen snorden voorbij. In de verte klonken als gejoel op doodsbeenderen de fluitjes eener militaire kapel. Het vreemde, dat hij in huis had gevoeld, overstreedde nog nariger zijn oogen en ooren. De stad kwam hem voor als een bekende onbekende, wiens gelaat men zich herinnert maar niet herkent. Hij miste de aanraking met de stad, de intimiteit was te loor en hij had geen voeling meer met haar.

Hij was zeer triest onder dit zonderling gevoel als bij de vervreemding van een vriendengelaat.

Af en toe ontmoette hij groepen burgers. Op de De Key- zerlei vond hij verscheidene gasthoven open en voldeed zijn nooddrift. Toen kuierde hij langs de straten en zag de vele bloedwonden die geslagen waren.

Op 't Groenkerkhof was er veel volk ; hij las in de oogen wat in hen droefde.

Boven den zijingang der hoofdkerk gaapte een groote holte als een schreeuw. De muur bloedde. De toren stond in het zon-

nelicht als een machtig gebaar naar den hemel. Hij besepte en schepte moed. Aan de Schelde werd hij niet toegelaten. Kanonnen gaapten dreigend naar den anderen oever, waar een paar gebouwen brandden. De bruggen waren opgeblazen. Een onweer van zwarten rook borrelde uit de petrooltanks en legde een rouwvool over Waasland. De stroom klom onder het tij, de ponton opzettend tot boven de kaaïen. Overzijds, langs den oever, lag de polder als een zee van groen en wit. De zon schoof over het zand als over een klaar meer.

Onderweg kwam hij bekenden tegen, ontweek hun groet en hun oogen. Een paar hielden hem staan, fluisterden op zachten toon als in een sterfhuis. Hij gaf geen antwoord, voelde hun groot verdriet, keerde zich om en ging naar huis.

Daar verbleef hij dagen achtereen, alleen uitgaande om te middagmalen. Telkenmale kocht hij dan wat voorraad om niet noodeloos op straat te moeten. Hij had schrik gekregen voor allen die zich bewogen op de straten. Het uitzicht der stad en der menschen baarde hem verdriet en hij bleef zich vreemd gevoelen in hun midden. Even als een gevangen vogel trok hij zich in een hoekje terug, waar hij leefde van de zonnige herinneringen in de volle, blijе vrijheid.

Tehuis voelde hij zich betrekkelijk rustiger, vond hij er zich beter terug. Hij verbleef er te midden der portretten van allen die hij op de wereld beminde. Dit zicht schonk hem troost in de eenzaamheid en werd hem een geneesmiddel en een opbeuring uit de ziekte die zijn ziel met geweld had aangetast en teneergedrukt.

Evenwel kon hij zich met geen enkele bezigheid afleiden. Hij las noch schreef, het harmonium bleef gesloten en zijn vedel onaangeroerd.

Weken verliepen. Dagelijks werd de stad meer bevolkt. Hij zag de uitgewekenen terug keeren, zooals zij gevlucht waren, bukkend onder de zware lasten, stil, gelaten en veel ouder geworden. Het zien van al dat volk verruimde zijn geest. Langzamerhand keerde zijn belangstelling terug, hij zocht zijn kennissen op, hongerde naar nieuwstijdingen en lichtte zich van uur tot uur over de gebeurtenissen in. Velen die van Holland

terugkeerden, verspreidden de ongerijmdste tijdingen die aanstekelijk werkten op den lichtgeloovigen geest der bevolking. Er kwam een ware ziekte der verbeelding opzetten, die de massa kindsch en onvatbaar maakte voor redeneering. Hij liep met heete, opgebroeide hersens, uitspattend; wie nog koel te redeneeren dierf werd vaak met den vinger aangewezen.

De Octoberzon boog zich nog steeds over den herfst met stralende oogen. De hemel lag immer vol blijheid maar uit het Westen verdoofde de vreugde door het kanongeroffel en weldra lagen de luchten gevuld met angst en treurnis.

Paul ging veel wandelen, eenzaam. De stedelijke parken buiten de vesten trokken hem aan. Hij zag de boomen sterven in een weeldegeweld van kleuren en hij luisterde uren achtereen naar de stem van het verre kanon, die klopte als het harte van zijn vaderland. Ginder, gewis bij de dapperen, waren thans ook Stieneke en zijn broeders en de bekommernis om het lot van zijn land verlijnde in angst om het leven van allen die hem dierbaar waren.

Slenterend keerde hij dan huistoe en liet de avonden over zijn ziel gaan koud en donker.

November bracht het geraas der winden. Wilde geruchten slierden door de hemelen. Zware regens sabelden neer. De boomen kraakten en kloegen, de dagen gingen vroeg slapen, knorrig en rumoerig, met vloekoogen en wild gebalde vuisten.

Zoo den ganschen winter lang, eentonig, zielig, kil en schreiend.

Toen kwam Maart met zijn blauwe vanen en zoele winden en waaide vele bloemen en harten open. Paul zocht met een paar vrienden afleiding in het eentonige leven.

Zekeren dag stonden zij op het terras en beschouwden de Schelde. Zij lag daar onder de ontfierende Maartzon kalm en weemoedig. Geen schepen dansten in haar schoot, geen gebrul van stoomfluiten daverde over de stad, geen geknars en gerommel van kettingen, geen gestamp van reuzenpaarden, noch geschok en gebol van natiewagens. De ader van het land bleef gesloten, de kaaien lagen verlaten. De Schelde zong haar zangen maar zonder geestdrift, zonder verdienste en zonder roem. Even

mooi als altijd, maar ontbrekend de grootschheid van opgetilde reuzenlasten, ook zij lag daar zonder ziel en wie haar zag keerde zich troosteloos om.

Paul had haar immer lief gehad. Het was allemaal muziek aan en bij haar. Het klotsen harer wateren, de overdruischende geruchten ter kaaïen, in de straten, van treinen en automobielen, de rammel van den toren waren voor hem geworden als een onmisbaar stuk van zijn bestaan. Hij kon niet zonder haar. Toën hij haar nu voor de eerste maal, na vele maanden, terugzag, stond hij als verslagen. Zij scheen hem niet meer zoo mooi, niet meer zoo breed, niet meer zoo ontroervol wild toe.

Zijn eigen stemming maakte hem onrechtvaardig.

Hij wendde zich om en keerde gedurende de lange, smartvolle jaren der bezetting, nooit meer naar den stroom terug.

En hij leefde in stilte en meditatie en ging met zachte schreden door zijn dagen als in een huis, waarin een geliefd wezen op het ziekbed ligt.
